

**МАМЛАКАТИМИЗДА МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ****К.Х.Саидова**

ТТЕСИ ассистент

Мамлакатимизда иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилиш жараёнида минтақалар ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашни талаб қилади. Минтақалар иқтисодиётини кўтармасдан, ислохотларни чуқурлаштирмасдан миллий иқтисодиётни ривожлантириш мумкин эмас. Чунки, айнан минтақалар миллий иқтисодиётнинг ривожланиш суръатларини, унга хос хусусиятларини кўп жиҳатдан белгилаб беради. Бунда минтақаларда мавжуд табиий ресурслар, демографик вазият ва инсон ресурслари, маъмурий-худудий тузилмалар, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари хал қилувчи аҳамият касб этади.

Иқтисодиётда барқарор иқтисодий ўсиш деган тушунча мавжуд бўлиб, у барқарор ривожланишнинг алоҳида таркибий қисми ҳисобланади. Барқарор иқтисодий ўсиш мамлакат иқтисодий ўсиш суръатларининг маълум йиллар давомида (одатда беш йил) ижобий ва ўзаро мутаносиб ўсиш динамикасида

вужудга келадиган иқтисодий ўсишдир.

Иқтисодий ўсиш – бу иқтисодиётнинг ривожланиши, яъни ҳаётини неъматлар бўлган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқарилишининг кўпайиб боришидир. Иқтисодий ўсиш одатда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши ёки аҳоли жон бошига тўғри келадиган ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши билан ўлчанади. Иқтисодий ўсишнинг самарадорлиги тушунчаси мавжуд, у иқтисодий ўсишнинг пировард натижаси бўлиб, ялпи ички маҳсулотнинг қай даражада ўсганини ифодалайди. Иқтисодий ўсишнинг самарадорлиги – бу иқтисодий ўсишга қандай харажатлар билан эришилганлиги бўлиб, ялпи ички маҳсулот ўсишининг харажатлар ўсишига нисбати орқали аниқланади.

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш кўп жиҳатдан ялпи ички маҳсулот ўсишини таъминловчи омиллардан самарали фойдаланиш, унинг тармоқ тузилишини такомиллаштириш, ялпи ички маҳсулот таркибий компонентларининг оптимал нисбатини таъминлаш, иқтисодий ўсиш моделларидан энг мақбулларини танлаш каби муҳим масалаларни ечиш билан боғлиқ бўлиб, ушбу жараёнларни макроиқтисодий таҳлил қилиш ва методологик жиҳатдан такомиллаштириш, бу бўйича амалий тадбирларнинг амалга оширилиши мамлакат иқтисодиётининг ўсишини тезлаштиради.

Ўзбекистон иқтисодиётида тармоқларнинг ялпи ишлаб чиқаришдаги улушини таҳлил қилиш асосида мамлакатда ялпи тақлиф омилларининг тармоқлар тақсимоти орқали уларнинг самарадорлик даражасини ўрганиш мумкин. Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган кенг қўламдаги чоратадбирлар натижасида ялпи ички маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таркибида ижобий ўзгаришлар юз бермоқда.

Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг барқарор ўсишини янада жадаллаштириш учун куйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- иқтисодиётни таркибий ўзгартириш жараёнларини такомиллаштириш;

- мамлакатда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини янада ривожлантириш;
- мамлакатда ишчи кучидан янада самаралироқ фойдаланиш;
- юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқариш корхоналари-ни ривожлантириш ва киритиладиган инвестициялар ҳажмини кўпайтириш;
- фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ҳамда ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан янгилаш;
- барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга мавжуд барча резерв ва имкониятларни тўлиқ сафарбар этиш ва бошқалар

Иқтисодий ўсиш – бу мамлакат иқтисодиёти муайян давр мобайнида (одатда бир йил) миллий иқтисодиёт ишлаб чиқариш ҳажмининг аҳоли жон бошига нисбатан ёки умумий иқтисодиётга нисбатан ортишидир.

Ҳар бир мамлакат иқтисодий ўсишни таъминлашга интилади. Чунки иқтисодий ўсиш, биринчидан, миллий маҳсулот ҳажми ва даромаднинг кўпайишига, иккинчидан, ресурслардан самарали фойдаланишга, учинчидан, янги-янги эҳтиёжлар ва имкониятларнинг пайдо бўлишига, тўртинчидан, халқаро бозорларда мамлакат нуфузининг ошишига олиб келади.

Кўплаб иқтисодчи олимлар иқтисодий ўсиш бўйича илмий-амалий изланишлар олиб борган. Улар томонидан иқтисодий ўсишнинг механизмлари ўрганилиб, иқтисодий ўсиш моделлари тузилган. Иқтисодиёт назариясига кўра, ҳозирги кунда иқтисодий ўсиш моделлари 3 асосий гуруҳга ажратилади: кейнсча ва некейнсча иқтисодий ўсиш моделлари, неоклассик иқтисодий ўсиш моделлари, ҳозирги замонавий иқтисодий ўсиш моделлари .

Ўзбекистонда кейинги йилларда барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари таъминланмоқда ва ҳукумат томонидан уни мустаҳкамлаш борасида янги устувор вазифалар белгиланмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, “Асосий вазифалар – макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, инфляцияни жиловлаш, тармоқларни монополиядан чиқариш, давлат томонидан нархлар белгиланишини тартибга солишни бекор қилиш ва “яширин иқтисодиёт”га барҳам бериш”.

Иқтисодий ўсиш замиридаги замонавий иқтисодий назарияда одатда табиий аҳамиятга эга бўлган ишлаб чиқариш ҳажмининг реал кўпайиб кетиши ва қисқа муддатли раванки эмас, балки узоқ муддатли вақт оралиғидаги ишлаб чиқарувчи кучлар ривожланишига боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш реал ҳажми табиий даражасининг узоқ муддатли ўсиши тушунилади.

Мамлакатимиз минтақалари ўзига хос табиий - иқтисодий салоҳиятга, демографик ҳолатга ва бошқа шарт-шароитларга эга. Алоҳида таъкидлаш лозимки, минтқавий ривожланиш макроиқтисодий сиёсатнинг кичрайтирилган нусхаси эмас. Чунки ҳар бир ҳудуд ўзига хос табиий ресурс ижтимоий-иқтисодий тизим бўлиб, унинг ривожланиш йўллари макроиқтисодий ривожланишдан фарқ қилади. Шу сабабли минтақалар ривожланиш ва иқтисодий ислохотлар даражасини доимо таҳлил қилиб туриш, зарур ҳол-ларда эса уларга ўзгартиришлар киритиб туришни тақозо этади.

Маълумки, минтақалар табиий - иқтисодий салоҳиятининг таркибий қисмига минерал хом-ашё, ер ва сув ресурслари, аҳоли ва меҳнат ресурслари, асосий ишлаб

чиқариш фондлари, айланма ишлаб чиқариш ресурслари ва аҳолининг шахсий мулки киради. Бу ресурслари миқдори ва улардан фойдаланиш даражаси бўйича минтақа ва ҳудудлар бир-биридан кескин фарқ қилади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт ва саноат вазирлиги ҳузуридаги “Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар” институтининг маълумотларига кўра энг юқори табиий иқтисодий салоҳият Тошкент, Қашқадарё, Навоий ва Бухоро вилоятларида жамланган. Уларда республикадаги жами табиий - иқтисодий салоҳиятнинг қарийиб 60 фойизга яқини тўпланган. Энг кам салоҳият Сирдарё, Жиззах ва Хоразм вилоятларига тўғри келади. Уларда жами салоҳиятнинг жами 9 фойиз жойлашган.

Ёқилғи-энергетика ва минерал хом ашё ресурсларининг саноат аҳамиятига эга бўлган қисмининг қиймати бўйича минтақалар орасида Қашқадарё, Тошкент, Навоий, Бухоро вилоятлари ажралиб туради. Энг кам салоҳиятга эга бўлган ҳудудлар қаторига Сирдарё, Хоразм, Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари киради. Уларнинг хом ашё базаси асосан маҳаллий аҳамиятга эга бўлган кичик нефт газ ва қурилиш материаллари конларидан иборатдир.

Республика ёқилғи-энергетика ресурсларининг асосий қисми Қашқадарё, Тошкент ва Бухоро вилоятларига тўғри келади. Нефт газ конденсати ва табиий газнинг текширилган захираларининг катта қисми Қашқадарё ва Бухоро вилоятларида жойлашган. Республикадаги кўмирнинг саноат аҳамиятига эга бўлган захираларининг 97,4 фойизи Тошкент вилояти ва 2,6 фойизи Сурхондарё вилоятларида жойлашган.

Рангли ва нодир металлларнинг асосий қисми Тошкент ва Навоий вилоятларига тўғри келади. Тошкент вилояти салмоғининг юқори бўлиши мис, рух, кўрғошин нодир металллар кенг тарқалгани ҳисобига бўлса, Навоий вилоятининг салмоғини нодир (олтин, кумуш) белгилайди.

Химия саноати хом ашёсининг қиймати бўйича мамлакатда Қашқадарё вилояти (77%) ва Қорақалпоғистон Республикаси (11%) юқори ўринни эгаллайди. Биринчисида калий ва ош тузи, иккинчисида эса сульфат ва ош тузи кенг тарқалган. Лекин хом ашёни ҳозирги пайтда қазиб олиш жиҳатида кўра республикада асосий ўринни эгаллайди. Бу вилоятда Хўжакон қонида ош ва техник тузлар қазиб олинади. Навоий вилоятида мамлакатда текширилган фосфорит захираларининг ҳаммаси жойлашган.

Нометалл қазилмалар асосан Тошкент (каолин, плавик шпати), Навоий (дала шпати, кварц куми) вилоятлари ва Қорақалпоғистонда (талк) жойлашган.

Тошкент ва Навоий вилоятларида цемент ресурслари жойлашган. Пардозловчи плиталарни ишлаб чиқариш учун керак бўладиган мрамар ва гранит тошлари захираларига Самарқанд, Навоий, Бухоро, Қашқадарё, Жиззах вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикаси бой ҳисобланади.

Аҳоли ва меҳнат ресурслари барча ҳудудларнинг иқтисодий салоҳиятини белгиловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. Мамлакат меҳнат ресурсларининг умумий сониди Тошкент шаҳри (12%), Фарғона вилояти (10,8%), Самарқанд вилояти (10,2%) Тошкент вилояти (8,9%). Бу жиҳатдан Сирдарё, Навоий ва Жиззах вилоятларининг салмоғи анча кам.

Юқрида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон минтақалари табиий-иқтисодий салоҳиятида Қашқадарё, Тошкент, Навоий, Бухоро вилоятларининг хиссаси анча юқори ҳисобланади. Келажакда табиий бойликларни ўзлаштириш ҳисобига ўзининг иқтисодий салоҳиятини кўтариш имкониятига эга бўлган минтақалар қаторига Қорақалпоғистон Республикаси, Жиззах ва Сурхондарё вилоятларини киритиш мумкин. Лекин, Фарғона водийси вилоятларида бу имкониятлар анча чекланган.

Ўзбекистон Республикаси географик жойлашиш нуқтаи-назаридан

табтатан қуйидаги минтақаларга бўлиб ўрганилади: Фарғона, Тошкент, Зарафшон, Жанубий, Мирзачўл, Қуйи Амударё. Улар жойлашган жойи, табиати, маҳаллий минтақаларнинг урф-одатлари, аҳоли сони, ишлаб чиқариш маданияти, меҳнат кўникмаси, иқтисодиётда тутган ўрни, табиий бойликлари ва бошқа жиҳатлари билан бир-биридан фарқ қилади.

Бундай хилма-хиллик минтақанинг иқтисодий ўсишига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Минтақаларининг республикадаги ялпи ички маҳсулотдаги улишини қуйида келтирилган жадвалдан ҳам кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси минтақаларининг ялпи ички

маҳсулотдаги улиши

Минтақалар	Ялпи аҳоли сонидаги улиши, %	ЯИМ (ялпи ички маҳсулотдаги улиши, %)	ЯСМ (ялпи саноат маҳсулотдаги улиши, %)	ЯҚХМ(ялпи қишлоқ хўжалигидаги маҳсулотдаги улиши, %)
Тошкент	17,8	29,4	29,6	14,3
Фарғона	28,6	21,1	26,5	24,3
Зарафшон	20,2	19,2	19,1	26,4
Жанубий	17,1	13,3	17,7	16,6
Мирзачўл	4,4	7,2	2,3	9,3
Қуйи Амударё	11,9	9,8	4,8	9,1
Ўзбекистон Республикаси бўйича	100	100	100	100

Жадвалдан кўриниб турибдики, минтақаларнинг юқорида санаб ўтилган хусусиятлари худуднинг ялпи ички маҳсулотдаги улишига таъсир кўрсатган.

2019 йил якунлари бўйича ялпи ички маҳсулот 424,1 трлн. сўм бўлса, 2020 йилнинг биринчи чораги бўйича 110,5 трлн.сўмни ташкил этган, бу жон бошига 3,25 млн. сўмга (341 долларга) тенг.

Келтирилган маълумотларни 2019 йил якунлари бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, Фарғона минтақасининг ялпи ички маҳсулотдаги улиши юқори 21,1 фоизни ташкил

қилди ва аҳоли сони юқори кўрсаткичга эга. Фарғона минтақасининг улиши 89,5 трлн. сўмни (424,1 трлн. сўм:100 х 21.1) ташкил қилади (21.1% - ялпи ички маҳсулотдаги улиши). Шунингдек, 2019 йилда республикаимиз аҳолиси сони 33 375 800 кишини ташкил қилади. Фарғона минтақасининг улишига 9 545 478 киши (33 375 800:100 х 28,6) тўғри келади (28,6 % -ялпи аҳоли сонидagi улиши).

Юқоридагилардан келиб чиққан холда Фарғона минтақасининг киши бошига тўғри келдиган ялпи митақавий маҳсулоти (ЯММ) 9 365691 сўмга (89,5 трлн. сўм : 9 545 478 киши) тенг. Агар АҚШ валютасига айлантирсак, 983 долларни (9 365691сўм : 9530 сўм) ташкил этади (9530 сўм ўша даврдаги ўртача валюта курси).

Шунингдек, Зарафшон минтақасини кўриб чиқадиган бўлсак, ялпи ички маҳсулотдаги улиши 81.4 трлн. сўмни (424,1трлн. сўм:100 х 19.2) ташкил қилади (19.2 % - ялпи ички маҳсулотдаги улиши), аҳоли сони 6741911 кишидан (33 375 800 киши :100 х 20,2) иборат (20,2% -ялпи аҳоли сонидagi улиши). Бу кўрсаткичлардан фойдаланиб, киши бошига тўғри келдиган ялпи ҳудудий маҳсулоти аниқлайдиган бўлсак, 12 149 253 сўмга (81.4 трлн. сўм : 6741911 киши) тенг. Агар АҚШ валютасига айлантирсак, 1275 долларни (12149253 сўм : 9530 сўм) ташкил этади.

Тошкент минтақасини олдиган бўлсак, ЯИМ улиши 123.4 трлн. сўмга (424,1трлн. сўм:100 х 29.4) тенг (29.4% - ялпи ички маҳсулотдаги улиши). Аҳоли сони 5940824 киши (33 375 800 :100 х 17,8). ЯИМ аҳоли жон бошига ҳисобласак, 20 919856 сўмга (123.4 трлн. сўм : 5940824 киши). Агар АҚШ валютасига айлантирсак, 2197 долларни (20 939856 сўм : 9530 сўм) ташкил этади.

Демак, минтақани ялпи ички маҳсулотдаги усиши ёки ялпи ҳудудий маҳсулоти ҳажми нафақат ишлаб чиқариш ҳажми балки, аҳоли сонига ҳам боғлиқ экан. Таҳлилимизда Фарғона минтақасининг ялпи ички маҳсулотдаги улиши 89,5 трлн. сўмни, Зарафшон минтақасини кўриб чиқадиган бўлсак, ялпи ички маҳсулотдаги улиши 81.4трлн. сўмни ташкил этади. Киши бошига тўғри келдиган ялпи ҳудудий маҳсулот Фарғона минтақада 983 долларни ташкил этаса, Зарафшон минтақасида 1275 доллар, Тошкент минтақасида 2197 долларга тенг. Агар 2018 йилда Республикаимизда ЯИМ аҳоли жон бошига ўртача 1 533 доллардан тўғри келишини инобатга олсак, қинган таҳлил бўйича фақат Тошкент минтақасида иқтисодий ўсишга эришилган. Лекин, ҳудуднинг ўзига нисбан қолган минтақаларда ҳам нисбатан иқтисодий ўсишга эришилган.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, мамлакатимизда кейинги йилларда барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари таъминланмоқда ва ҳукумат томонидан уни мустаҳкамлаш борасида янги устувор вазифалар белгиланмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, “Асосий вазифалар– макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, инфляцияни жиловлаш, тармоқларни монополиядан чиқариш, давлат томонидан нархлар белгиланишини тартибга солишни бекор қилиш ва “яширин иқтисодиёт”га барҳам бериш”.

Мамлакатимиз минтақалари ўзига хос табиий- иқтисодий салоҳиятга, демографик ҳолатга ва бошқа шарт-шароитларга эга. Алоҳида таъкидлаш лозимки, минтақавий ривожланиш макроиқтисодий сиёсатнинг кичрайтирилган нусхаси эмас. Чунки ҳар бир ҳудуд ўзига хос табиий ресурс ижтимоий-иқтисодий тизим бўлиб, унинг ривожланиш йўллари макроиқтисодий ривожланишдан фарқ қилади. Шу сабабли минтақалар ривожланиш ва иқтисодий ислоҳотлар даражасини доимо таҳлил қилиб туриш, зарур хол-ларда эса уларга ўзгартиришлар киритиб туришни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 апрелдаги ПФ_101-сон “Тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ва хусусий секторни ривожлантириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги навбатдаги ислохотлар тўғрисида”ги Фармони
3. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. – М., 2012, с. 264.